

A magyar társadalom, tükörben

Valuch Tibor *A jelenkori magyar társadalom* című (az Osiris Kiadónál) 2015-ben megjelent műve átdolgozott változatát tartjuk a kezünkben. Az előző kiadás értelemszerűen bővült a 2010 utáni, a szerző kifejezésével, illiberális hatalmi rendszer hatásainak elemzésével. További különbség, hogy az új munkából kimaradt a mindennapi élet változásaival foglalkozó rész (mint olvashatjuk, a megfelelő alap kutatások hiányában), viszont a tematika kelet-közép-európai tekintéssel, részleges országokénti összehasonlítással bővült.

96

A könyv az 1980-as évek utolsó harmadától a 2020-as évekig tartó korszak magyar társadalmát három szakaszt megkülönböztetve vizsgálja. Az első, a rendszerváltás, beleértve az 1989–90-ig létezett rendszer utolsó éveit is, mondván, miközben az évtizedfordulótól új gazdasági és politikai rendszer épült, társadalomtörténeti szempontból nem éles a határvonal. Hasonlóan puha a választóvonal a rendszerváltás és a következő korszak között is – az utóbbit a szerző posztkommunista átmenetnek nevezi és ide számítja a piacgazdaság és a parlamentáris demokrácia 2010 előtti, relatíve konszolidáltabb időszakát is. A harmadik szakaszt, a 2010-zel kezdődő időszakot viszont határozottabb választóvonal különíti el a korábbi évektől, hiszen a műben olykor állampártnak nevezett (fokozatosan azzá váló)

Fidesz, illetve a kormányzat váltaltan szakítva az addigi liberális demokráciával, új, illiberális rendszert épített, amelyet Valuch következetesen autokráciának nevez. E differenciálással együtt is, a szerző, miközben a korszakok jellegzetes különbségeit is szem előtt tartja, nem szakaszonként elkülönülten vizsgálja a társadalmi változásokat, hanem különböző szempontok alapján a teljes időszakot átívelő folyamatokat szándékozik feltárni.

A könyv a társadalom állapotáról, a vizsgált közel negyven év változásairól egyrészt jellemző adatokat, tényeket közöl, másrészt értelmezi ezeket, ugyanakkor az adatokkal kevésbé „megfogható” társadalmi mechanizmusokat is az olvasó elé tárja. Nyilvánvaló, hogy a demográfiai változások, a születésszám, a halálozási adatok, a korösszetétel, de még a társadalom rétegződése, iskolázottsága, a foglalkoztatás, a jövedelmi viszonyok is adatokkal, kemény számokkal jellemezhetőek. Hasonló a helyzet a társadalom térbeli mozgásának, illetve elhelyezkedésének bemutatásával is. Ugyanakkor a mindezeket közvetlenül vagy áttételeken keresztül befolyásoló tényezők, az egészségügyi rendszer, a családpolitika, a nyugdíjrendszer, a településpolitika, a be- és kivándorláspolitikák, általában a gazdaságpolitika, ezen belül is a privatizáció, a külföldi tőke szerepe, az agrárelképzelések, az adórendszer, a társadalombizto-

sítás, a közpénzek felhasználásának értékelése, bizonyos tényeken túl a szerző álláspontját tükrözi. Hasonló a helyzet a társadalmi mechanizmusok, az adatokkal kevésbé jellemezhető tényezők elemzésével is. Az utóbbi tematikát Valuch, részben már az álláspontját is jelezve így összegzi: „[...] milyen tényezők befolyásolták meghatározó módon az átalakulás folyamatában és az azt követő évtizedek során az egyes emberek, csoportok társadalmi pozícióját, helyzetének alakulását? Milyen szerepe volt ebben a folyamatban az államszocialista korszakból áthúzódó, gyakran csak részlegesen megújuló szocializációs mechanizmusoknak, az autonómiahiányos mentalitásnak, a közgondolkodásnak és a társadalmi magatartásformáknak? Miként változott meg a társadalmi integráció a kapitalizmusba történő átmenet (visszatérés) folyamán? Integráltabbá vagy dezintegráltabbá vált-e a magyar társadalom az átmenet során/következtében? Milyen hasonlóságok és eltérések figyelhetők meg a magyar, a lengyel, a cseh és a szlovák társadalmi átalakulásban? A piacgazdasági átmenet vártnál nagyobb ára hogyan befolyásolta a társadalmi magatartást? Mi a társadalmi háttere és következménye annak, hogy a régió egyes országai-ban megnőtt a populizmus szerepe, befolyása, ami elsősorban Magyarországon tartós, már rendszerszintű politikai, gazdasági és társadalmi változásokat okozott?”

A mű tematikus tagolása akarva, akaratlan ismétlésekhez vezet, hiszen a témák részben átfedik egymást. A társadalom rétegződését, mobilitását tárgyaló fejezet például

tartalmilag alig választható el az azt követő, a régi és új társadalmi csoportokat, ezen belül az elit átalakulását taglaló szakasztól. Némi meglepő módon a szociális viszonyokat tárgyaló rész a könyv terében távolabb került a témájával szoros kapcsolatban álló, a társadalom szerkezetét tárgyaló részeketől, a társadalom és a politika viszonyát elemző, illetve a társadalom értékrendjével, a közgondolkodással foglalkozó két fejezet a kettő közé került.

Valuch Tibor munkája vitathatatlanul társadalomtörténet, hiszen közel negyven év társadalmi mozgásait elemzi. A *Bevezetés* első mondatában azonban rögtön leírja, hogy különös kihívásnak tekinti saját kora tanulmányozását, és bár tételesen nem mondja ki, de világos, hogy ez más, mint múltbeli, lényegében lezártnak tekinthető időszakok feltárása. Nézőpontja – mondja – más, mint a szociológusé, statisztikusé, a történettudományi és más társadalomtudományi megközelítések összekapcsolása – véli – szélesebb látókört biztosít. Ugyanakkor, és erre külön nem tér ki, fontos számontartani a jelenkorkutatás nehézségeit. Ennek egyrészt az elemzéssel szembeni megalapozatlan várakozások, másrészt a történettudományhoz való viszony tisztázása miatt van jelentősége. A kutató – kivételeket nem számítva – csak a nyilvános, publikus információkra, illetve megfigyelésekre építhet, levéltári források vagy ezeket feldolgozó más publikációk hiányában nem ismerhet pontosan számos a társadalom működése szempontjából lényeges tény. Legfeljebb részlegesen lát-

hatja az informális kapcsolati hálórendszerét, csak következtetésekre építhet például a tényleges és a hirdetett politikai, kormányzati szándékok közti esetleges különbségek elemzésekor. A fontos társadalmi folyamatokat meghatározó lakossági várakozásokat és véleményeket, a közgondolkodást befolyásoló elemek tárgyalásánál csak esetleges ismeretek állnak rendelkezésre arról, hogy állt-e valamilyen valós gazdasági kalkuláció a választásokon elhangzó, minden oldalú, egymásra licitáló populista ígéretek mögött, vagy a pillanatnyi politikai előnyökön túl milyen mértékig számoltak a kezdeményezők mondjuk a 2004-es vagy a 2008-as népszavazások társadalmi következményeivel stb. stb. Félreértés ne essék, nem azt kívánom jelezni, hogy kérdéses lenne Valuch munkájának relevanciája, a társadalom állapotáról elénk tárt képének alaposága, hitelessége. Sőt, a szakzerű és ugyanakkor közérthető mű egyértelműen alkalmas arra, amit a szerző szeretne, azaz hogy inspirálja a jelzett korszak társadalmi változásaival kapcsolatos tudományos gondolkodást. Pusztán azt kívántam jelezni, hogy indokolt számontartani a viszonylag hosszú társadalmi folyamatokat elemző jelenkorkutatás és a klasszikus, levéltári forrásokra is épülő történetírás közötti különbségeket.

A lezárulatlan folyamatokat elemző társadalomkutatót „fenyegeti” annak veszélye, hogy művének megírása és megjelenése között vagy megjelenése után nem sokkal olyasmi történik, ami módosítja a szerző által felrajzolt képet. A Tisza-párt megjelenése nyilván kor-

rigálja a társadalom politikai passzivitásáról kialakult elképzelést. Valuch érinti például a populizmus térségben növekvő szerepét, de említhetné az autokratikus berendezkedésre törekvés erősödését is. Nagyjából műve megjelenése idején az ilyen lengyelországi szándékok megbuktak, a szlovákiaiak viszont hatalomra kerültek és a horizonton látszik, hogy Csehországban is esély mutatkozik ilyen irányú változásra. A könyv éppen ezért indokoltan különbözteti meg az erősödő törekvéseket a Magyarországon már intézményesült, rendszerré összeállt gyakorlattól. Itt felvethető, az adott keretek között, amikor arról esik szó, hogy miért is intézményesülhetett hazánkban az illiberális rendszer, a társadalom számottevő részének leírt attitűdjén túl nem lenne-e indokolt arra is kitérni, hogy az alkotmány páratlanul egyszerű módosíthatósága nélkül nehezebb lett volna az autokratikus berendezkedés kiépítése.

Valuch könyvének olvasása közben számos, a mű keretein részben túlmutató kérdés merülhet fel. Ezek jelentős része már egykor, a rendszerváltás időszakában is előkerült, és a tranzitológiai irodalomnak is tárgyai. Így például, hogy milyen alternatívák léteztek a szovjet típusú berendezkedés összeomlásakor. Volt-e például érdemi törekvés, kivitelezhetőnek tűsző elképzelés a Nyugaton működő rendszerek által adott mintákkal szemben, értve ezen a képviseleti demokráciára, piacgazdaságra épülő liberális demokráciát? A képviseleti demokrácia és a piacgazdaság, a kapitalizmus egyidejű megteremtésének szándéka, kiegészülve az

elavult gazdasági szerkezet alig elkerülhető átalakításával, milyen inherens ellentmondásokat jelentett, mennyire volt elvárható, hogy a társadalom többsége tolerálja a pillanatnyi érdekeit sértő, hosszabb távot szem előtt tartó kormányzati, politikai elképzeléseket? Másként ugyanez: demokratikus választás esetében elkerülhető-e, hogy a tömegek vágyaihoz, napi igényeihez igazodjanak a politikai erők? Mennyire szükségszerű, hogy a hatalom megszerzése, megtartása érdekében küzdő pártok demagógiával, megvalósíthatatlan ígéretekkel, populizmussal igazodjanak az elvárásokhoz, és mennyiben formálják, gerjesztik az elvárásokat a megalapozatlan ígéretek? Mindez hogyan kapcsolódik össze a könyvben is tárgyalt, az előző rendszerben kialakult közgondolkodással, társadalmi magatartásformákkal, értékrenddel, az autonómiahiányosnak nevezett mentalitással? A negyven évig hirdetett és a kommunista rendszer széles körű elutasításával egy időben is elfogadott egalitárius eszme hogyan fordul át a társadalom számottevő részénél a jobboldali jellegű tekintélyelvűség, a ki-rekesztő, diszkriminációs politika elfogadásába? Stb.

Valuch természetesen tisztában van azzal, hogy a társadalomtudományi elemzésekben a megnevezéseknek, a szavak, fogalmak használatának különös jelentősége van. Műve első fejezetében e témának külön teret is szentel. Ennek fényében írja meg, hogy az alterna-

tív lehetőségek közül miért a „rendszer-váltás” kifejezést választotta. Máskor, például a 2010 utáni be-rendezkedés megnevezésénél meg-elégszik azzal, hogy ismerteti a más szerzőknél előforduló változatokat, és különösebb érvek nélkül használja az „illiberális”, „autoriter” jelzőket. A rendszerváltás előtti be-rendezkedésre a könyv az „állam-szocializmus” kifejezést használja, amivel olyan látszat teremtődik, mintha létezne, létezett volna más-fajta szocializmus is. A rendszer bukását követő időszakot viszont Valuch, a közkeletű kifejezéssel „posztkommunista”-ként említi, vagyis a két korszak megnevezése így logikátlan, hiszen az állam-szocializmusból posztszocializmus következne, a posztkommunizmus viszont azt mondja, hogy előtte kommunista rendszer működött.

Még egy apróság. A 42. oldalon említi a szerző, hogy az angol Timothy Garton Ash a magyar (és a lengyel) átalakulást egyszerre tekintette forradalminak és reform jellegűnek. Ugyanakkor az állás-pontjának megfelelő szóalkotása, a „refolúció” kifejezés helyett, nyilvánvalóan elírásként „revolúció” szerepel, amivel éppen a lényeg tűnik el.